

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ГЛОБАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

GLOBAL AND NATIONAL FACTORS FOR AGRICULTURAL MARKET DEVELOPMENT

УДК 338.439(477)

Мармуль Л.О.

д.е.н., професор,
професор кафедри економіки
Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Романюк І.А.

к.е.н., асистент кафедри економіки
та маркетингу
Харківський національний технічний
університет сільського господарства
імені Петра Василенка

У статті обґрунтовано глобальні та національні чинники розвитку агропродовольчого ринку. Здійснено оцінку та діагностику його функціонування та розвитку. Також проаналізовано сучасний стан розвитку ринку аграрної продукції України та його можливостей у сучасному світовому економічному просторі. Визначені регуляторні інструменти й механізми, які сприятимуть зростанню впливу позитивних чинників глобального, європейського, національного характеру на розвиток агропродовольчого ринку країни.

Ключові слова: агропродовольчий ринок, розвиток, глобальні чинники, національні чинники, інструменти, механізми, оцінка, діагностика.

В статье обоснованы глобальные и национальные факторы развития агропродовольственного рынка. Осуществлена оценка и диагностика его функционирования и развития. Также проанализировано современное состояние развития рынка аграрной продукции Украины и его возможностей в современном мировом экономическом пространстве.

Определены регуляторные инструменты и механизмы, способствующие росту влияния положительных факторов глобального, европейского, национального характера на развитие агропродовольственного рынка страны.

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, развитие, глобальные факторы, национальные факторы, инструменты, механизмы, оценка, диагностика.

The article substantiates the global and national factors of development of the agro-food market. An assessment and diagnosis of its functioning and development have been carried out. The current state of development of the market of agrarian products of Ukraine and its possibilities in the modern world economic space is also analyzed. Identify regulatory instruments and mechanisms that will contribute to increasing the influence of positive global, European, national factors on the development of the country's agricultural market.

Key words: agro-food market, development, global factors, national factors, tools, mechanisms, evaluation, diagnostics.

Постановка проблеми. Агропродовольчий ринок як основний інститут виробництва й реалізації продуктів харчування займає провідне місце у світовій та національних економічних системах. Його збалансоване функціонування й сталий розвиток, раціональна структура й ефективна організація та управління є запорукою відтворення аграрних ресурсів, конкурентоспроможності й ефективності сільськогосподарського виробництва, зайнятості сільських жителів, продовольчої безпеки населення загалом. Тому визначення, оцінка та діагностика чинників його функціонування та розвитку набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що агропродовольчий ринок, його розвиток та структуру досліджували відомі економісти-аграрники: В. Дієсперов, О. Красноруцький, М. Малік, В. Онегіна. Проблеми його трудових ресурсів перебували у полі зору О. Булавки, Л. Мармуль, Т. Олійник, І. Романюк, Л. Транченко, О. Шкільова. Соціальна відповідальність діяльності агробізнесу на ринках відображена у роботах Д. Баюри, О. Гришової, М. Ігнатенка, А. Колота та інших авторів. Проте визначення чинників функціонування й розвитку в умовах нестійкості при-

родних умов, суспільної ситуації й виробництва потребують особливої уваги науковців та практиків. Це зумовлюється також їхньою постійною динамікою та мінливістю.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні глобальних та національних чинників розвитку агропродовольчого ринку, а також визначенні регуляторних інструментів і механізмів, які сприятимуть зростанню впливу позитивних чинників глобального, європейського, національного характеру на розвиток агропродовольчого ринку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед чинників розвитку агропродовольчого ринку доцільно виділити чинники глобального й національного характеру, внутрішньогалузеві й міжгалузеві, позитивного й негативного впливу. Глобальні чинники представлені переважно постійним підвищенням попиту на продовольчу продукцію. Його зумовлює постійне зростання населення планети, що викликає загострення продовольчої проблеми [1, с. 135]. Тому країни з великим природним агроресурсним потенціалом, до яких належить й Україна, завжди будуть мати значні можливості для участі у світових агропродовольчих ринках, а їхній агробізнес буде експортоорієнтованим.

Інколи це негативно позначається на забезпеченості внутрішнього агропродовольчого ринку, коли світові ціни на продукти харчування перевищують національні. Також світові тенденції визначають розміщення тих або інших видів сільськогосподарського виробництва; моделі розвитку агросфери та сільських територій; особливості та впровадження інновацій, навіть «гастрономічну» моду на споживання тих або інших продуктів харчування, їх поширення. Глобальний аспект має діяльність транснаціональних агрокорпорацій, агрохолдингів, інших агропромислових структур.

Національні чинники агропродовольчого ринку визначають насамперед природні агроресурси та їх спеціальітети; спеціалізація, концентрація, диверсифікація й обсяги сільськогосподарського виробництва [2, с. 320]. Також це характер вартісно-майнових відносин, форми організації виробництва, наявність спеціальних логістичних мереж та інфраструктури сільських територій загального призначення. Вагоме значення мають трудові й інноваційні та інвестиційні ресурси, розміщення населення й система поселень; цінова, податкова, кредитна й інституційна політика, аграрна політика загалом.

Негативний вплив на агропродовольчий ринок справляють депопуляція населення сільських територій, їх деградація та занепад; монополізм великих агрокорпорацій, великий тіньовий сектор і корупція в агросфері, недостатньо розвинута інфраструктура, застарілі технологічні уклади у більшості аграрних підприємств. Також негативну дію мають переважаюче безробіття серед сільських жителів; їх зубожіння, слабкий соціальний захист та значне соціальне розшарування. До цього слід додати й недостатні темпи впровадження передових технологічних укладів, органічного виробництва; підготовки й перепідготовки кадрів для села. У країні недостатньо використовується брендинг і ребрендинг готової продукції, реклама й віртуальні продажі.

Різке скорочення й згортання тваринницьких галузей призвело до суттєвого зменшення природної родючості ґрунтів і зниження продуктивності аграрного виробництва загалом [3, с. 164]. Ситуація погіршується недотриманням науково обґрунтованих систем ведення сільського господарства, засиллям монокультури, слабким моніторингом і контролем за діяльністю, особливо на рівні великих агрохолдингів. Слід враховувати й непередбачувані погодні явища і процеси, і загальну ризикованість сільськогосподарського виробництва. Адже 2/3 території країни знаходиться в зоні ризикованого землеробства.

У сукупності це призводить до нестійкості виробництва, значної амплітуди в значеннях його обсягів із року в рік. Продовольча продукція, особливо у низькому ціновому сегменті, є не досить якісною. Крім того, продовольчі товари мають

високі роздрібні ціни, що не стимулює масовий попит на них. Низька еластичність попиту призводить до розбалансування й зменшення стимулів для зростання. Орієнтація вітчизняних товаровиробників на глобальні ринки призводить до зменшення уваги до ефективності й конкурентоспроможності національного агропродовольчого ринку [4, с. 95]. Отже, необхідною є послідовна й виважена аграрна політика та державне регулювання розвитку агросфери.

Необхідно зазначити, що в сучасних умовах господарювання агросфера набула провідного значення в економіці України. Остання значною мірою залежить від рівня економічного розвитку аграрного виробництва, яке забезпечує від 8,4% (у 2010 р.) до 14,0% (у 2015 р.) валової доданої вартості, є одним з основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки. Так, його частка у зведеному бюджеті країни за останні роки становить у середньому 20,0%, а у товарній структурі експорту – понад 30,0%, забезпечуючи перше місце на світовому ринку олії соняшникової, меду, грецьких горіхів, друге місце – за експортом зернових. При цьому майже половина валової продукції сільського господарства сьогодні виробляється в господарствах населення, що дає змогу здійснювати самозайнятність сільських жителів, підтримувати традиційний спосіб життя та значною мірою забезпечувати внутрішнє споживання продуктів харчування [5, с. 28].

Частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті становила в 2014 р. 16,0%. При цьому обсяг виробництва валової продукції сільського господарства постійно зростає: у 2015 р. в постійних цінах 2010 р. – у 1,2 разу порівняно з 2008 р., що становило 239,5 млрд грн. За 2012–2015 рр. виробництво валової продукції дорівнювало 967,0 млрд грн. Сільськогосподарська діяльність провадиться майже на всій території країни. Рівень розораності є найбільшим у Європі й у деяких адміністративних областях перевищує 80,0% і більше. Найбільшим є також рівень землезабезпеченості населення, особливо сільського. У сільській місцевості на початок 2016 р. проживала майже третина загальної кількості населення (31,1%). У галузі зайнято все ще значну частку робочої сили – 2870,6 тис. осіб.

За даними Міністерства аграрної політики і продовольства [6], у 2016 р. Україна збирила найбільший урожай зернових за період незалежності – 66,0 млн т, або майже 1,7 т в розрахунку на одного жителя. Також встановлено рекордні показники врожайності зернових: пшениця – 42,1 ц/га, жито – 27,3 ц/га, кукурудза – 66 ц/га, горох – 31,3 ц/га. Рослинництво у валовому виробництві займає переважаючу частку – 70,3%. Основними культурами є зернові, картопля та овочі, а також плодово-ягідні. З 2000 по 2015 р. посівна площа скоротилася на

271 тис. га за рахунок садівництва й кормовиробництва. Тваринництво країни традиційно спеціалізується на виробництві м'яса ВРХ, свиней, птиці, особливо курятини; м'ясопродуктів; молока, яєць, ставкової риби, інших продуктів харчування.

Такі масштаби розвитку агросфери дають змогу не тільки забезпечувати власний аграрний ринок, але й бути провідним гравцем на світовому. Так, експорт сільськогосподарської та продовольчої продукції у 2016 р. становив 15,5 млрд дол. США (друге місце серед секторів економіки). Це майже на 1/3, або на 4,65 млрд дол. США, перевищує показник 2008 р. (10,8 млрд дол. США). При цьому частка продукції аграрного сектору в експорті у 2016 р. становила 42,5%, що майже у 2 рази більше від відповідного показника 2008 р. Головними продуктами українського експорту до країн Європи минулого року стали (за вартісними показниками): зернові злаки, олія, насіння олійних, плоди та горіхи, органічна продовольча продукція.

Також у минулому році серед європейських споживачів великим попитом користувався український мед, м'ясо, кондитерські вироби та соки. Зростання вітчизняного аграрного експорту можливе за рахунок збільшення постачань таких товарних груп, як олія соняшникова – на \$505 млн, насіння соняшнику – на \$36,1 млн, цукор – на \$16,5 млн. Також найбільш значним є зростання експорту «нішевих» свіжих чи перероблених продуктів: консервовані помідори – на \$14,3 млн, або в 2 рази, овочів свіжих та охолоджених – у 4 рази, огірків – у 2,7 рази, свіжих плодів – у 2,5 рази, маргаринової продукції – в 9,0 рази, какао-паста та какао-масла, а також морозива, які в 2015 р. до ЄС взагалі не постачалися. Це означає позитивні тенденції поступової диверсифікації товарної структури експорту.

Імпорт європейських продуктів до України теж зріс за 2016 р. та становив \$1904,5 млн. Відносно експорту це дещо перевищує 12,2%. Основними продуктами імпорту стали соуси, кава, чай та інші – \$233,6 млн, какао-боби та шоколад – \$113,7 млн, а також зернові злаки – \$105,6 млн тощо [7]. Необхідно зазначити, що експортно-імпорتنі операції в агросфері здійснюються переважно за рахунок великих аграрних підприємств – агрокорпорацій та агрохолдингів [8, с. 7]. Частка ж малих та середніх підприємств у структурі зовнішньоекономічної діяльності є незначною. Між тим, її збільшення могло би стати суттєвим підґрунтям фінансової стійкості й конкурентоспроможності малого та середнього агробізнесу [9, с. 67].

Значним бар'єром для зростання експортно-імпоротної діяльності малих і середніх агроформувань є недосконалість їхньої державної підтримки на національному, європейському й глобальному аграрних ринках. Тому її складники необхідно переглянути і сформувані сукупність інструментів,

яка б захищала інтереси саме цих виробників сільськогосподарської продукції як основи створення середнього класу на селі, підвищення добробуту сільських жителів, стандартів споживання продовольчої продукції загалом [10, с. 324].

Висновки з проведеного дослідження.

Для сучасного організаційно-економічного механізму підтримки малих і середніх аграрних підприємств характерне недостатнє фінансове забезпечення пропонованих заходів, а також невиконання вже прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, тобто слабке адміністрування й контроль. Якщо в країнах ЄС надаються суттєві дотації фермерам, здійснюються програми державно-приватного партнерства щодо сільських територій, схвалюється соціальна відповідальність великого агробізнесу, то в Україні є значний потенціал для розвитку вказаних напрямів.

Особливо це стосується інститутів державно-приватного партнерства і соціальної відповідальності. Саме їхні можливі інструменти – товарне кредитування; кооперування та інтеграція з метою зменшення виробничих та логістичних витрат і збільшення обсягів готової продукції для реалізації; сертифікація продовольчих товарів; брендинг та реклама – сприяли б підвищенню ролі малих і середніх аграрних підприємств на національному, європейському та глобальному аграрних ринках.

Таким чином, визначені регуляторні інструменти й механізми сприятимуть зростанню впливу позитивних чинників глобального, європейського, національного характеру на розвиток агропродовольчого ринку країни. Його гармонійне функціонування сприятиме підвищенню продовольчої безпеки, зайнятості населення, покращенню якості й структури споживання продуктів харчування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Куренна Т.О. Ефективність та результативність державної підтримки аграрного сектора економіки в Україні. Держава і ринок. 2011. № 1. С. 133–138.
2. Даценко Н.М. Продовольчий ринок: маркетинговий аспект. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2012. Вип. 9(1). С. 318–323.
3. Ігнатенко М.М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки. Херсон: Айлант, 2015. 470 с.
4. Мармуль Л.О., Коваль С.В., Романюк І.А. Організаційно-економічні засади розвитку та удосконалення структури ринку плодоовочевої продукції. Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Серія: міжнар. економ. відносини та світ. господар. Вип. 7. Ч. 2. Ужгород: «Гельветика», 2016. С. 93–96.
5. Антонюк О.П., Антонюк П.О. Аналіз структури експорту агропродовольчої продукції. Економіка харчової промисловості. 2014. № 3(23). С. 27–32.
6. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.gov.ua/>.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення). Економіка АПК. 2013. № 12. С. 3–13.

9. Дудар Т.Г., Дудар В.Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи. Тернопіль: Економічна думка, 2009. 246 с.

10. Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції. К.: ННЦ ІАЕ, 2009. 538 с.

REFERENCES:

1. Kurena T.O. (2011) Efektyvnist' ta rezul'tatyvnist' derzhavnoi pidtrymky ahrarnoho sektora ekonomiky v Ukraini [Efficiency and effectiveness of state support to the agrarian sector of the economy in Ukraine]. Derzhava i rynok, vol. 1, pp. 133–138.

2. Datsenko N.M. (2012) Prodovol'chyy rynok: marketingovy aspekt [Food market: marketing aspect]. Ekonomichni nauky. Ser.: Oblik i finansy, vol. 9(1), pp. 318–323.

3. Ihnatenko M.M. (2015) Stratehiyi ta mekhanizmy upravlinnya rozvytkom sotsial'noyi vidpovidal'nosti sub'yektiv hospodaryuvannya ahrarnoyi sfery ekonomiky [Strategies and mechanisms for managing the development of social responsibility of economic entities of the agrarian sector of the economy]. Kherson: Aylant. (in Ukrainian).

4. Marmul' L.O., Koval' S.V., Romanyuk I.A. (2016) Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady rozvytku ta udos-

konalennya struktury rynku plodoovochevoyi produktsiyi [Organizational and economic principles of development and improvement of the structure of the fruit and vegetable market]. Nauk. visnyk Uzhhorod. un-tu. Seriya: mizhnar. ekonom. vidnosyny ta svit. gospodar, vol. 7, no. 2, pp. 93–96.

5. Antonyuk O.P., Antonyuk P.O. (2014) Analiz struktury eksportu ahroprodovol'choyi produktsiyi [Analysis of the structure of export of agri-food products]. Ekonomika kharchovoyi promyslovosti, vol. 3 (23), pp. 27–32.

6. Ofitsiynyy sayt Ministerstva ahrarnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrainy [Official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Available at: <http://www.minagro.gov.ua/> (accessed 12 December 2018).

7. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 12 December 2018).

8. Sabluk P.T., Mesel'-Veselyak V.YA., Fedorov M.M. (2013) Ahrarna reforma v Ukraini (zdobutky, problemy i shlyakhy yikh vyrishennya) [Agrarian reform in Ukraine (achievements, problems and ways of their solution)]. Ekonomika APK, vol 12, pp. 3–13.

9. Dudar T.H., Dudar V.T. (2009) Formuvannya rynku konkurentospromozhnoyi ahroprodovol'choyi produktsiyi: teoriya, metodyka, perspektyvy [Formation of a competitive agro-food market: theory, methodology, perspectives]. Ternopil': Ekonomichna dumka. (in Ukrainian)

10. Supikhanov B.K. (2009) Rozvytok rynkiv ahrarnoyi produktsiyi [Development of markets for agrarian products]. Kyiv: NNTS IAE (in Ukrainian).

Marmul L.A.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Professor of the Department of Enterprise Economics
Pereiaslav-Khmelnysky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University

Romaniuk I.A.

Candidate of Economics Sciences,
Assistant of Department of Economy and Marketing
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

GLOBAL AND NATIONAL FACTORS FOR AGRICULTURAL MARKET DEVELOPMENT

The agro-food market as the main institute for the production and sale of food products occupies a leading position in world and national economic systems. Its balanced functioning and sustainable development, rational structure and effective organization and management are the key to the reproduction of agricultural resources, competitiveness and efficiency of agricultural production, employment of rural residents, food security of the population as a whole. Therefore, the definition, evaluation and diagnosis of the factors of its functioning and development becomes especially relevant.

Among the factors of agricultural markets advisable to allocate factors of global and national character, intra and inter-industry, positive and negative effects. Global factors are represented, mainly, by the constant high demand for food products. It predetermines the constant growth of the population of the planet, which causes an aggravation of the food problem. Therefore, countries with large natural agro-resource potential, including Ukraine, will always have significant opportunities for participation in the global agro-food markets, and their agribusiness will be export-oriented.

For the modern organizational and economic mechanism of support for small and medium-sized agrarian enterprises, insufficient financial support of the proposed measures, as well as non-compliance with already adopted laws and other regulatory acts, ie, weak administration and control, is characterized by a lack of financial support. If substantial subsidies are provided to farmers in EU countries, programs of public-private partnership for rural areas are implemented, the social responsibility of large agribusiness is approved, Ukraine has considerable potential for development of these areas. This is especially true of public-private partnership institutes and social responsibility. It is their possible instruments – commodity lending; co-operation and integration in order to reduce production and logistics costs and increase volumes of finished products for implementation; food products certification; branding and advertising would increase the role of small and medium-sized agrarian enterprises in the national, European and global agrarian markets.

The identified regulatory tools and mechanisms will contribute to the growth of the influence of positive global, European, national factors on the development of the country's agricultural market. In its turn, its harmonious functioning will contribute to increasing food security, employment, improving the quality and structure of food consumption.